

Ľudské práva v konflikte kultúr

Ladislav Kováč

Malé príbehy malých Ľudí stávajú sa občas symbolmi veľkých dejinných zlomov. Takým symbolom sa možno stane príbeh amerického mladíka Michaela Faya. Pred pár rokmi bol na turistickom pobyte v Ázii, v Singapure. Tam raz, podnapitý, z mladíckej recesie postriekal cudzie auto farebným sprejom. Polícia ho prichytila pri čine, mládenca posadili do väzenia a podľa singapurských zákonov odsúdili na výprask bambusovou palicou.

V západných krajinách vyvolalo udelenie telesného trestu americkému občanovi pobúrenie. Veď v niektorých z nich zákon nedovoľuje telesne trestať ani vlastné deti. Sám americký prezident Clinton intervenoval. Singapurská politická autorita Lee Kuan Yew Clintonovu intervenciu odmietol s tým, že Ázia má vlastný zmysel pre zákonnosť a poriadok a svoje predstavy o ľudských právach. Mladík dostal štyri rany palicou. Po návrate domov sa opil a zbil vlastného otca. Singapurský premiér Goh Choc Tong to komentoval slovami, k významu ktorých sa ešte vrátim: „Niečo také sa stane tam, kde synovia oslovujú otcov krstným menom a správajú sa k nim ako ku seberovným.“

Aký dejinný zlom tento príbeh symbolizuje? Je rukolapným potvrdením názoru, ktorý sa z mimoeurópskych krajín ozýval v poslednom desaťročí: že nijaké univerzálne, celým ľudstvom prijímané právne a mravné normy neexistujú. Od roku 1948, keď bola štátmi združenými v Organizácii spojených národov odhlasovaná Všeobecná deklarácia ľudských práv, žilo ľudstvo v optimistickom presvedčení, že uznáva rovnaké základné hodnoty. Dnes stojíme tvárou v tvár námietkam, že práva vymenované v deklarácii OSN sú vyjadrením hodnôt západnej kultúry a nezodpovedajú hodnotám iných kultúr.

Kultúrna podmienenosť ľudských práv

Pred časom som tieto námietky analyzoval v Tvorbe (3/95) a nebudem sa vracat' k záverom analýzy. Organizácia našej psychiky ukladá na náš pohľad na dianie dvoje obmedzení: Pravda, ktorú vyznávame, nám pripadá očividná a pravdy iných ako blud; a ťažko chápeme konštatovanie súčasnej vedy, že v skutočnom dianí neplatí determinizmus jednej príčiny a jedného následku. Princípy, ktoré odvodzujeme z modelov neurónových sietí, platia aj v prírode a spoločnosti: Udalosti sú pospájané do sietí. Sily, ktoré spájajú jednotlivé komponenty siete, štatistické váhy na spojoch, sa neustále menia a zmena váhy aj len v jedinom spojení ovplyvní vlastnosti celej siete.

V takomto pohľade na kultúru sa každý z tradičných výkladov jej povahy javí ako zjednodušenie. Ak hovoríme o židovsko-kresťanskej povahe západnej kultúry, vypúšťame z nej jej podstatný zdroj: dedičstvo antickej filozofie. Alfred Whitehead napísal, že dejiny európskeho myslenia sú iba poznámkami pod čiarou k Platónovým textom. Pripísal tým Platónovmu vplyvu veľkú štatistickú váhu v sieti európskej kultúry. V Platónovi pramena všetky hlavné pojmové rozdvojenia, čo charakterizujú našu kultúru: rozdvojenie na subjekt a objekt, telo a dušu, skutočnosť a ideál, príčinnosť a účelovosť, jednotlivca a spoločnosť. Nik nespočíta všetko čo prispelo k ďalšiemu formovaniu tejto kultúry, koľko príčin i koľko náhod. Je však sotva spochybniteľné, že v

16. storočí povedľa renesančných impulzov najmä dvaja muži zasiahli do jej ďalšej evolúcie, Martin Luther a Ján Kalvin. V jednom spoločne ovplyvnili jej ďalšie nasmerovanie: k zvýšenému dôrazu na jednotlivca, na jeho autonómiu, na jeho nezávislosť od štátnej a cirkevnej moci. Max Weber, analytik našej kultúry, sa domnieva, že pri vzniku a v rozvoji kapitalizmu hrala dôležitú rolu protestantská etika. Kapitalizmus umožnil rozvoj vedy a techniky a ich zásluhou civilizáciu hmotného blahobytu. Nielen ekonomický, ale aj filozofický a politický liberalizmus je zakotvený v európskom protestantizme.

Právo a práva

Evolúciu právneho systému nemožno chápať oddelene od evolúcie celej kultúry. Právo zrejme vstupuje na scénu ľudskej evolúcie v tom istom okamžiku ako politika: Keď sa objavujú sociálne usporiadania, ktoré sú „nadbiologické“, nie už iba rodiny a skupiny lovcov a zberačov, ale väčšie, zložitejšie jednotky, kmene, miestne komunity, štáty a dnes aj nadštátne útvary. Z obyčajov, konfliktov a ich riešení, pokusmi a omylmi vyrastá európske právo. Ale i pod vplyvom spätného účinku filozofie práva - Platónom a Cicerónom počínajúc, americkými teoretikmi Nozickom a Rawlsom končiac.

Ako sa s politikou rodí právo, rodia sa s ním, aj keď spočiatku temer nepostrehnuteľné, práva. Náš jazyk nemá výhodu angličtiny, aby sme dokázali rozlíšiť právo v jeho restriktívnom zmysle, ako súbor obmedzení na správanie (law) od práv ako výrazu ľudských potrieb a ich zaistenia (rights). Táto jazyková obmedzenosť nám sťažuje vidieť, že právo a práva, navzájom sa podmieňujúce, sú zároveň aj protikladné. Len ich vyvažovaním sa dosahuje relatívna spravodlivosť právneho štátu európskych demokracií.

Kultúry, ktoré vyrastali z iných koreňov, majú iné chápanie práva i práv než západná kultúra. V ich evolúcii sa Platón, Ježiš, Locke objavili okrajovo a neskoro a ich váha v dynamickej sieti ostala nepatrná. Zásluhou sinológky Maríny Čarnogurskej môže sa slovenský a český čitateľ pokúsiť aspoň priblížiť svetu čínskeho myslenia. V jednom zo svojich článkov (Tvorba 8/95) ukazuje Čarnogurská, že napriek rozdielnosti pohľadov na povahu človeka ako jednotlivca sa všetci čínski myslitelia v jednom zhodujú: že jedinec je členom organického celku, súčasťou spoločenského organizmu, podriadený jeho záujmom vo svojich možnostiach i povinnostiach. To, čo v sieti európskeho myslenia predstavovalo len jeden z komponentov, to je v čínskej kultúre dominujúcim, ba monopolným názorom, z ktorého je odvedená každodennosť života, ale tiež organizácia štátu, ekonomika, právny systém. Demokratické usporiadania Západu sú vybudované na teoretickej základni liberálneho individualizmu. Kedykoľvek v Európe na chvíľu prevážilo chápanie spoločnosti ako organizmu a individua ako bunky, vždy viedlo k politickej totalite. Ak vo Francúzsku v 18. a v Nemecku v 20. storočí sa tak stalo pod vplyvom autentického európskeho myslenia - zjednodušene uveďme vplyv Rousseaua a Hegla - u nás a v iných krajinách Európy, kde bol imperiálne nastolený komunizmus, bol to výsledok absurdného hybridu zmarxovaného hegelianizmu s ortodoxnou ruskou kultúrnou tradíciou. Tá je iná ako tradícia západnej kultúry. Toto musíme dnes na Slovensku zvlášť zdôrazňovať, keď nám hrozí, že nás nevzdelanosť a bezzásadovosť politikov zatiahne znovu do ruského politického a kultúrneho područia.

Platónsky štát?

Vraciam sa k Singapuru. Je to dnes najprudšie sa rozvíjajúci štát sveta. Hospodárske prírastky sa pohybujú okolo 10 percent ročne. Rast nie je pritom výsledkom liberálnej ekonomiky, ale úspešnej kombinácie autoritatívneho riadenia, rodinných zväzkov, osobných vzťahov a slušnosti v obchodných jednaniach, trhového hospodárstva a štátneho zasahovania. Hlavné mesto je asi najzelenejšou, najčistejšou a najbezpečnejšou metropolou na svete. Kto si na ulici odplúvne alebo zahodí zbytok cigarety a či v záchode zabudne spláchnuť, zaplatí veľkú pokutu. V úradoch neexistuje korupcia. Šírenie drog sa trestá drakonicky: iba nedávno obesili holandského obchodníka, ktorému v kufre našli heroín.

Zmiený Lee Kuan Yew, strojca tohto úspechu, nebol primitívnym diktátorom. Kedysi bol výborným študentom práva v Anglicku a potom 31 rokov vládol Singapuru ako osvietený despota. Platón, ktorý si predstavoval ideálnu vládu ako diktatúru filozofov, by v ňom možno videl uskutočnenie svojej predstavy. Yew je teoretikom ázijského vzostupu a jeho metódami sa inšpirujú iné krajiny juhovýchodnej Ázie, ktoré dnes nazývame novými ázijskými tigrami. Podľa neho najdôležitejším ľudským právom nie je sloboda, ale právo na vzdelanie. Na vzdelanie, ktoré poskytuje štát a ktorým jedinec slúži štátu.

Iný teoretik a politik, Kishore Mahbubani, bývalý veľvyslanec Singapuru pri OSN a dnes štátny tajomník, povedal: „Prežívame najväčšie zmeny v dejinách ľudstva - koniec päťstoročnej dominancie západnej civilizácie.“ Podľa neho v Amerike a Európe je morálny úpadok a spoločenský rozvrat, chorý vzdelávací systém, a to všetko je dôsledkom „extrémnej formy individualizmu“. Vo východnej Ázii podľa neho funguje sociálna dohoda medzi obyvateľmi a štátom; štát sa stará o zákon a poriadok, ale tiež o zaistenie rovnakých šancí na vzdelanie, a za to mu jednotlivci podriaďujú svoje individuálne práva, i také ako je slobodné vyjadrenie vlastného názoru. Akýmsi prazákladom tohto systému je pevná rodina a v nej rešpekt a poslušnosť voči otcovi.

Lee Kuan Yew v podobnej súvislosti konštatoval, že na Západe kresťanské náboženstvo udržovalo rodinné hodnoty po stáročia strachom z toho, že narušovateľia hodnôt budú po smrti potrestaní peklom. Keď zásluhou vedy a techniky sa tento strach vytratil, západná rodina sa rozpadá a s ňou sa rozrušuje fundament spoločnosti. Ázijská spoločnosť, s rodinou ako základom, spočíva podľa neho na morálnej sebakontrolu, ktorá vychádza z toho, čo je dobré a zlé na tomto svete a preto ju veda a technika nemôže ohroziť, ale len upevniť.

Západná kultúra v ohrození

Lahko je za touto politickou teóriou a praxou rozpoznať učenie Konfucia, ktoré je pilierom čínskej kultúry. 76 percent obyvateľov Singapuru sú Číňania. Pri nedávnom krátkom pobyte v tejto oblasti získal som viaceré údaje o tom, že sa ekonomickými tigrami stávajú tie krajiny, v ktorých Číňania číselne prevažujú alebo držia v rukách podstatnú časť ekonomiky. Informovali ma, že 30 percent čínskej komunity v Malajzii ovláda dve tretiny hospodárstva i napriek tomu, že sú islamskou väčšinou utlačovaní ako kedysi boli v Európe Židia. Testom budú Filipíny, kde síce 10 percent Číňanov kontroluje celú polovicu ekonomiky, ale kde obyvateľstvo je kresťanské, a teda pod vplyvom západnej kultúry. Dôležitým sa mi zdá údaj, že dnes v USA na niektorých popredných univerzitách až 40 percent vysokoškolských študentov sú etnickí Číňania. Ak si uvedomíme, že marxizmus kontinentálnej Číny je len pozlátkou na prežívajúcej konfucianskej tradícii, pochopíme nielen dnešný hospodársky rast tejto obrovskej krajiny s 1,2 miliardou obyvateľov, ale aj veľkosť výzvy, ktorú stavia západnej kultúre.

Je možné, že veda a technika sa mohli zrodiť jedine v podmienkach západnej kultúry. To však neznamená, že plody tejto kultúry nemôžu byť prevzaté a využité inou kultúrou, ktorá dokáže západnú kultúru prevážiť, potlačiť a aj zničiť. Niektorí japonskí teoretici sa domnievajú, že ako protestantská etika podnietila vznik kapitalizmu v Európe a USA, konfucianska etika môže zaistiť jeho rozmach v Ázii. Kým však orientálne kultúry, konfucianská a japonská, preberajú vonkajšie znaky západnej kultúry, v duchu hesla malajzijského premiéra Mahatira „modernizácia áno, westernizácia nie“, existuje iná kultúra, ktorá odmieta aj tieto stránky západnej kultúry - kultúra islamská. Jej najradikálnejší protaagonisti sa svojimi úmyslami nijako netaja: nejde im o víťazstvo nad západnou kultúrou, tak ako teoretikom ázijského „zázraku“, ale o jej zničenie. Veľké problémy nám chystá iná kultúra, africká: zanedlho narazí na Západ obrovskými imigračnými tlakmi, vyvolanými preľudnením afrického kontinentu.

Čo nás asi čaká?

Dvadsiate storočie bolo vyvrcholením dominancie západnej kultúry. S jej výškami - medzi nimi hádam práve najvyššie treba zaradiť založenie OSN a prijatie Všeobecnej deklarácie ľudských práv - i priepaťami - ku ktorým patria desiatky miliónov mŕtvych, ktorých smrťou sa zaplatilo za vyvrátenie politických a sociálnych utópií. Vedľa vedy a technovedy aj utópie boli plodmi polymorfnej západnej kultúry. Ktosi povedal, že 20. storočie začalo v Sarajeve a v ňom i skončilo. S testovaním ďalšieho z horkých plodov európskej kultúry: nacionalizmu. Mne sa však zdá, že Sarajevom deväťdesiatych rokov začalo zároveň 21. storočie. V Bosne už nešlo iba o konflikt troch nacionalizmov. Bola tam, v miniatúrnej podobe, predznačená podoba konfliktu, čo bude otriasať zemeguľou na počiatku nového tisícročia: bude to - ako predpovedá americký politológ Samuel Huntington - zápas kultúr.

Bude to však zároveň zápas medzi neznalosťou a predsudkami na jednej strane a poznaním, ktoré prináša veda, na strane druhej. Veda je jediným nadkultúrnym, univerzálnym fenoménom ľudského sveta. Odhalila ohromné sily v hĺbinách atómu a v atómových zbraniach poskytla všetkým kultúram také prostriedky, že by sa v násilných zrážkach dokázali navzájom vyničiť. Novou perspektívou vedy sa stáva preskúmanie a ovládnutie ešte väčších a nebezpečnejších síl - síl, ktoré určujú správanie človeka a dynamiku spoločnosti. Tieto sily rozhodnú o budúcom osude sveta. Možno sa z vedy podarí odvodiť také poňatie ľudských práv, ktoré bude prijateľné pre všetky kultúry a všetkými rešpektované. Iba veda, zdá sa mi - ale nechcem svoj názor nikomu vnucovať - slytá malinkú nádej, že by sa ľudstvu mohlo podariť kritické 21. storočie prežiť.